

Marta Komorowska-Pudło¹
Szczecin

Wartościowanie płciowości i seksualności w religiach monoteistycznych. Założenia doktrynalne a rzeczywistość empiryczna

Wstęp

Założenia doktrynalne poszczególnych religii w zdecydowany sposób określają ich stosunek dotyczący płciowości człowieka oraz jego seksualności. Święte księgi, stanowiące źródła wiary, określają role społeczne i zadania przypisane kobiecości i męskości. Jednocześnie też w sposób ściśle określony umiejscawia się w tych źródłach istotę seksualności człowieka oraz zakazy i nakazy regulujące powinności wyznawców w zakresie podejmowanych przez nich zachowań w tej sferze życia.

Pierwszym celem artykułu jest analiza założeń doktrynalnych poszczególnych religii monoteistycznych (chrześcijaństwa, judaizmu i islamu) dotyczących istoty płciowości – kobiecości i męskości oraz zagadnień związanych z seksualnością człowieka². Drugim celem jest poznanie rzeczywistych postaw wyznawców tych religii lub konfesji wobec płciowości i seksualności, mierzonych za pomocą badań empirycznych.

1. Płciowość i seksualność w chrześcijaństwie

1.1. Wartościowanie płciowości i seksualności w katolicyzmie

W dokumentach Kościoła katolickiego problematyka płciowości i seksualności człowieka zajmuje ważne miejsce³. Seksualność traktowana jest jako in-

¹ Marta Komorowska-Pudło – dr, adiunkt w Katedrze Nauk o Rodzinie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, e-mail: marta.komorowska-pudlo@usz.edu.pl.

² W odniesieniu do konfesji chrześcijańskich, omawiana problematyka zostanie przedstawiona odrębnie dla katolicyzmu, prawosławia i protestantyzmu.

³ Zob. Paweł VI, *Encyklika Humane Vitae. O zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego (HV)*, Watykan 1968; Jan Paweł II, *Familiaris Consortio, Adhortacja Apostolska*.

tegralny składnik natury ludzkiej, który wyraża się w zróżnicowaniu płciowym, w kobiecości i męskości⁴.

W religii katolickiej kobieta i mężczyzna są sobie równi jako osoby, ze szczególnym podkreśleniem ich godności wynikającej z płci, wzajemnego szacunku wobec decyzji wiążących się ze sferą płciowości i sposobów jej wyrażania. Wiąże się to z dziełem stworzenia obojga na obraz i podobieństwo Boga⁵. Zadania kobiety i mężczyzny to wzajemne pomaganie sobie i uzupełnianie się⁶.

Według nauki Kościoła katolickiego płciowość jest darem danym człowiekowi i powinna być podporządkowana miłości małżeńskiej mężczyzny i kobiety⁷. Sfera seksualna pozwala na realizację celu małżeństwa, jakim jest dobro małżonków i przekazywanie życia⁸. Dla Kościoła katolickiego seksualność jest ważną sferą w życiu człowieka, ale „zarezerwowaną” tylko dla małżonków⁹, których wzajemne współżycie powinno charakteryzować się wyłącznością¹⁰ i opierać na uszanowaniu wzajemnej godności¹¹.

W katolicyzmie nieakceptowane są: przed- i pozamałżeńska aktywność płciowa (w tym współżycie płciowe w małżeństwie niesakramentalnym¹²), masturbacja, kohabitacja, homoseksualizm, pornografia, prostytutka, oddzielanie miłości od seksu¹³.

1.2. Wartościowanie płciowości i seksualności w prawosławiu

Kobiety i mężczyźni mają w prawosławiu jednakowy status, są sobie równi i podobnie „powołani do realizacji swojego człowieczeństwa, do zbliżania się ku Boskiej doskonałości”¹⁴. Kobieta, poprzez tworzenie wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej oraz dbałość o jakość jej funkcjonowania, pełni według prawosławia szczególną rolę w procesie zbawiania siebie, męża i dzieci, a przez to w procesie

O zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym (FC), Rzym 1981; Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium Vitae. O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego (EV)*, Rzym, 1995.

⁴ Por. W.B. Skrzydlewski, *Etyka seksualna. Przemiany i perspektywy*, Kraków: Wydawnictwo M 1999, s. 19.

⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego (KKK)*, Poznań: Pallotinum 1994, nr 369, 357; FC nr 11, 19.

⁶ KKK nr 371-373.

⁷ Tamże, nr 2360-2363.

⁸ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin: TN KUL 2001, s. 201-212.

⁹ KKK nr 2349, 2362, 2364, 2365.

¹⁰ FC nr 11.

¹¹ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, s. 30-36.

¹² FC nr 82, 84.

¹³ KKK nr 2211, 2352, 2354, 2355, 2357-2359, 2380, 2381, 2396.

¹⁴ M. Miklicz, *Kobieta w prawosławiu*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 51.

sie zbawiania świata. Małżonka i matka zasługuje na większe uznanie niż kobieta, która nie żyje w małżeństwie i nie posiada rodziny¹⁵. Prawosławie respektuje od kobiet przestrzegania tzw. okresów nieczystości w trakcie menstruacji i w 40 dni po porodzie. W tym czasie nie powinna mieć ona kontaktu z przemienionymi chlebem i winem, z Krzyżem, Ewangelią, ikonami, ze świętymi olejami oraz z ołtarzem, na którym sprawowana jest Eucharystia¹⁶.

W filozofii i teologii prawosławia podkreśla się, że ciało i seks w relacjach małżeńskich służy ich współdziałaniu i rozwojowi. Wyznawców tej religii cechuje wyrozumiałość i tolerancyjne nastawienie do spraw seksu¹⁷. Płciowość to ważny element osobowości człowieka, a akt seksualny to jedność zmysłowo-psychiczno-duchowa, służąca zbliżeniu dwojga ludzi¹⁸. „Płeć jest źródłem życia, zwycięstwem nad śmiercią, bo mąż i żona żyją w dzieciach. Ciało i płeć są świętością”¹⁹. Współżycie seksualne małżonków może odbywać się nie tylko w celach prokreacyjnych, a tzw. namiętności ciała nie są szczególnie potępiane, gdyż świadczą o niskim poziomie uduchowienia materii. Homoseksualizm nie jest w prawosławiu akceptowany²⁰.

1.3. Wartościowanie płciowości i seksualności w protestantyzmie

Kobieta jest w luteranizmie równa mężczyźnie, choć zdarza się, że czasami jej rola jest umniejszana. Zajmuje równoprawne miejsce obok mężczyzny, ma podobne do męża prawo do rozwoju własnych talentów, do podejmowania pracy zawodowej, do podejmowania samodzielnych decyzji, do budowania własnego autorytetu w dziedzinie nauki i wiedzy²¹.

Współżycie seksualne w protestantyzmie traktowane jest jako naturalny aspekt wzajemnej relacji kobiety i mężczyzny w małżeństwie²². Jan Kalwin traktował „stosunek seksualny za akt godny szacunku i w pewnym sensie święty”²³.

---

¹⁵ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002, s. 112.

¹⁶ Tamże, s. 57.

¹⁷ Z. Lew-Starowicz, *Seks w kulturach świata*, Wrocław: Ossolineum 1987, s. 87.

¹⁸ Z. Lew-Starowicz, *Encyklopedia erotyki*, Warszawa: MUZA SA 2004, s. 133.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ M. Golec, *Pozycja kobiety w Kościele luteranckim – religijne determinanty sposobu postrzegania płci*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 71-73.

²² P. Jaskóła, *Problem małżeństwa w relacjach ewangelicko-rzymskokatolickich*, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2013, s. 59.

²³ C. Bishop, *Dusza i seks*, Warszawa: Świat Książki 1997, s. 96.

Z analizy literatury wynika, że protestanci duchowni niewiele uwagi poświęcają nieheteroseksualnym zachowaniom swoich wiernych oraz innym praktykom związanym z seksualnością²⁴.

2. Płciowość i seksualność w judaizmie

Rodzina w judaizmie opiera swoje funkcjonowanie m.in. na określonym systemie rytualnych nakazów i zakazów odnoszących się do płci osób ją tworzących²⁵. W przepisach prawnych Tory mężczyzna i kobieta są sobie równi²⁶. Tymczasem religia oraz związane z nią rytuały wyznaczają w rodzinach ortodoksyjnych i konserwatywnych odmienne zadania oraz zasady zachowania się dla żyjących w nich kobiet i mężczyzn. Mężczyźni zajmują się pracą i nauką, a kobiety głównie domem i rodziną. Oddają się one działaniom małżeńskim skierowanym na prokreację, macierzyństwo i prowadzenie gospodarstwa domowego dla męża, dla rodzących się w nim dzieci i dla siebie²⁷. Status kobiety żydowskiej w strukturze społecznej jest z jednej strony raczej niski, choć z drugiej strony okazuje się ona niezastąpiona w dbałości o spójność rodziny oraz do przechowywania i przekazywania kolejnym pokoleniom tradycji rodzinnych i religijnych²⁸.

Judaizm to religia, w której kobiety poddawane są systematycznie szczególnie trudnym dla nich doświadczeniom związanym z ich intymnością. Odnoszą się one do tzw. okresów nieczystości. Tzw. „oddalenie” (*nidda*) obejmuje kobiety w czasie menstruacji (przez siedem dni krwawienia i siedem tzw. dni „białych” po ustaniu krwawienia) i w czasie połogu (po urodzeniu syna – 40 dni, a córki – 80 dni)²⁹. W tym czasie uznawane są za nieczyste, a oznacza to

²⁴ Tamże, s. 97.

²⁵ K. Stańczak-Wiślicz, *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną? Dylematy feministycznej teologii judaizmu*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 249.

²⁶ M. Friedman, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, [w:] *Rodzina w wielkich religiach świata*, J. Kijas [red.], Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 55.

²⁷ D. de La Maisonneuve, *Judaizm*, Warszawa: Dialog 2010, s. 81-84.

²⁸ M. Friedman, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, s. 55-56; B. Arcimowicz, *Kobieta w religii – judaizm i karaimizm oraz ich wpływ na rolę kobiety w społeczności*, „Kultura i społeczeństwo” (2008) nr 3, s. 113; K. Stańczak-Wiślicz, *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną?*, s. 252-253.

²⁹ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, s. 89; B. Arcimowicz, *Kobieta w religii...*, s. 115-116; A. Szwed, *Ta, która spogląda na króla. Rola kobiety w tradycyjnym judaizmie*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 22-24; P. Piekarski, *Między Benares a Jerozolimą. Kilka uwag o podobieństwach pomiędzy hinduizmem a judaizmem*, „Estetyka i Krytyka” (2011) nr 23, s. 252-253.

dla nich zakaz kontaktowania się z innymi osobami i przedmiotami, zakaz składania ofiary w Świątyni, zakaz bliskości fizycznej pomiędzy małżonkami oraz podejmowania zachowań seksualnych. Po zakończeniu *nidda* kobieta – mężatka obmywa całe ciało w *mykwie* i dopiero potem może być aktywna seksualnie³⁰.

Judaizm porządkuje życie seksualne małżonków, które uznane jest za naturalne zaspokajanie podstawowych potrzeb człowieka. Do obowiązków męża należy podejmowanie kontaktów seksualnych z żoną, z dbałością o ich jakość. Relacje seksualne mają sprawiać kobiecie zadowolenie, a towarzyszyć temu powinny: intymność, harmonia, brak przemocy i obopólna zgoda na współżycie³¹. Mężczyźni nie powinni postrzegać satysfakcji seksualnej jako głównego celu podejmowanych przez niego zachowań seksualnych, a jedynie jako ich mimowolną konsekwencję. Obowiązkiem mężczyzny jest także prokreacja, dlatego to on powinien inicjować relacje seksualne z żoną. Tradycyjny judaizm reguluje także częstotliwość kontaktów seksualnych małżonków. Częstotliwość ta obejmuje konieczność ochrony kobiety przed dyskomfortem spowodowanym zbyt częstymi kontaktami seksualnymi, a także zachowywanie przerw wynikających z nieczystości kobiet i wymogów związanych ze wzrodem męża oraz z jego wyjazdami³².

Kontakty seksualne przed- i pozamałżeńskie są zakazane³³, choć w sytuacji zdrady mówi się o zakazanym cudzołóstwie żony, które grozi rozwodem i niemożnością poślubienia przez nią kochanka, a w przypadku zdrady dokonanej przez męża szuka się usprawiedliwienia w dopuszczaniu przez Biblię poligamii³⁴. Zakazane są relacje homoseksualne i masturbacja³⁵ oraz prostytutcja i dewiacje³⁶.

3. Płciowość i seksualność w islamie

Kobiety i mężczyźni są w islamie równi wobec Boga³⁷, jednakże według Koranu prawa kobiet równe są ich obowiązkom, a mężczyźni są o jeden stopień wyżej niż kobiety. W praktyce oznacza to panowanie mężczyzn nad kobietami, wypełnianie przez nich władzy absolutnej w rodzinie i społeczeństwie,

³⁰ B. Arcimowicz, *Kobieta w religii*, s. 116; A. Szwed, *Ta, która spogląda na króla*, s. 23; P. PiekarSKI, *Między Benares a Jerozolimą*, s. 252-253.

³¹ A. Szwed, *Ta, która spogląda na króla*, s. 20-21.

³² Zob. tamże, s. 21, 24.

³³ Z. Lew-Starowicz, *Encyklopedia...*, s. 282.

³⁴ M. Friedman, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, s. 51-52.

³⁵ A. Szwed, *Ta, która spogląda na króla*, s. 20; C. Bishop, *Dusza i seks*, s. 73.

³⁶ Z. Lew-Starowicz, *Encyklopedia...*, s. 282.

³⁷ W. Tarish, *Rodzina w Koranie*, [w:] *Rodzina w wielkich religiach świata*, s. 100.

wykluczenie kobiet z praktyk religijnych³⁸, społeczną, prawną i ekonomiczną przewagę mężczyzn, także poniżanie i wyzyskiwanie kobiet przez mężczyzn³⁹, podporządkowywanie ich mężczyznom, a nawet bicie, co czyni je od nich w pełni zależnymi⁴⁰. Według Koranu mężczyzna jest racjonalny, zdecydowany i stanowczy, opanowany i silny⁴¹, ma pełnić tzw. funkcję „głowy rodziny” i być odpowiedzialnym za własną żonę (żony) i dzieci⁴², natomiast kobieta jest emocjonalna, uczuciowa, bezbronna, potrzebująca opieki i wsparcia mężczyzny⁴³, nie musi, ale może pracować⁴⁴. Prawa i obowiązki małżonków w tradycji islamskiej są równe, ale nie oznacza to, że są identyczne⁴⁵. W islamie występuje wyraźny podział na obowiązki kobiece i męskie. Władzę w rodzinie ma najstarszy mężczyzna, obowiązuje patriarchy. Mężczyzna ma utrzymywać i ochraniać rodzinę. Kobieta ma rodzić dzieci i wychowywać je oraz dbać o dom. Gospodarstwem domowym i rodziną zarządza najstarsza kobieta – matka dorosłych i żonatych synów⁴⁶. Mimo niższego statusu społecznego kobieta spełnia fundamentalną rolę w funkcjonowaniu i rozwoju rodziny⁴⁷.

Islam w dużym stopniu dba o przestrzeganie tzw. czystości duchowej i moralnej, wskazując ściśle określone zasady funkcjonowania społecznego osób obojga płci⁴⁸. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa element kobiecej garderoby – hidżab oraz abaja. Kobiety irańskie noszą je w celu okazania swojej przynależności kulturowo-religijnej, zakrycia nimi swojego ciała, okazania swojej skromności, moralności, ochrony przed niechcianymi spojrzeciami mężczyzn i ochrony przed pokusami z ich strony⁴⁹. Innym elementem segregacji funkcjonowania osób obojga płci jest wzajemna izolacja w sferze publicznej⁵⁰.

³⁸ H. Kabalan, za: F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, s. 85.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ E. Baszak, *Kontakty między płciami w świecie muzułmańskim*, „Seksuologia Polska” (2004) nr 2, s. 74; J. Brzezińska, *Islam i feminizm? – Ruch kobiet w Egipcie na rzecz równoprawienia płci*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” (2011) nr 39, s. 131.

⁴¹ J. Brzezińska, *Islam i feminizm?*, s. 131.

⁴² J. Truskołaska, *Rodzina w islamie*, „Roczniki Nauk Społecznych” (2007) nr 2, s. 92.

⁴³ J. Brzezińska, *Islam i feminizm?*, s. 131.

⁴⁴ J. Truskołaska, *Rodzina w islamie*, s. 91.

⁴⁵ A.M. Piwko, *Małżeństwo w islamie*, „Nurt SVD” (2009) nr 2, s. 120.

⁴⁶ J. Truskołaska, *Rodzina w islamie*, s. 92.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ M. Kołodziej, M. Skowronek, „*Chusta jest moim, naszym kłamstwem*”. *Dwie twarze młodego pokolenia Islamskiej Republiki Iranu*, „The Polish Journal of the Arts and Culture” (2012) nr 1, s. 196.

⁴⁹ E. Baszak, *Kontakty...*, s. 73; M. Kołodziej, M. Skowronek, „*Chusta jest moim, naszym kłamstwem*”, s. 197-199; B.A. Lemu, F. Heeren, *Woman in Islam*, Nigeria: The Islamic Foundation Kano 2003, s. 26-27.

⁵⁰ E. Baszak, *Kontakty...*, s. 72-73; M. Kołodziej, M. Skowronek, „*Chusta jest moim, naszym kłamstwem*”, s. 200-202; B.A. Lemu, F. Heeren, *Woman in Islam*, s. 25, 28.

W islamie obowiązują surowa moralność obejmująca seksualność. Zakazane jest współzycie seksualne przed- i pozamałżeńskie⁵¹. Kontakty seksualne między kobietą i mężczyzną są możliwe jedynie w małżeństwie. Seksualność człowieka, a także współzycie płciowe cenione jest jako wartość i dobro⁵². Ważne znaczenie ma błona dziewicza, której brak uniemożliwia małżeństwo. Zabronione jest i surowo karane odtwarzanie błony dziewiczej⁵³. W krajach islamu ważną praktyką było i często jest nadal obrzezanie mężczyzn i kobiet⁵⁴.

Współżyciu seksualnemu małżonków powinny towarzyszyć określone zasady: zalecane jest podejmowanie aktów płciowych w nocy z czwartku na piątek oraz w piątek (dzień świąteczny), dozwolone są wszelkie formy pieszczot i zachowań seksualnych małżonków (bez wzajemnego ranienia się i upokarzania oraz bez stosunków analnych). Zabronione jest współzycie podczas menstruacji i połogu (do 40 dni po porodzie), podczas pielgrzymki do Mekki, od wschodu do zachodu słońca podczas miesiąca ramadan. Niedopuszczalne są związki homoseksualne i cudzołóstwo oraz całowanie się małżonków w miejscach publicznych. Nie jest akceptowana także masturbacja⁵⁵.

Inicjacja seksualna podczas nocy poślubnej jest dla obojga małżonków w islamie niezwykle trudnym doświadczeniem, związanym głównie z tym, że małżonkowie się nie znają, są dla siebie jeszcze dość obcy, nie rozwinęła się jeszcze miłość na właściwym poziomie namiętności i intymności. Podczas tzw. nocy poślubnej szczególnie ważne jest dla nich tzw. szybkie skonsumowanie związku, a brak zaangażowania w budowanie atmosfery sprzyjającej gotowości seksualnej powoduje, że często dla kobiet doświadczenie inicjacji seksualnej jest przykre i wiąże się niejednokrotnie z powstawaniem problemów ginekologicznych (zaburzenia miesiączkowania, bóle brzucha i okolicy krzyżowej, ogólne osłabienie, bezsenność i dyspareunia)⁵⁶. Mimo pozytywnego odnoszenia się muzułmanów do seksualności w małżeństwie często zdarza się, że kobieta czuje się jako narzędzie zaspokajające potrzeby mężczyzny, a sama nie czuje się usatysfakcjonowana w tej sferze⁵⁷.

---

⁵¹ B.A. Lemu, F. Heeren, *Woman in Islam*, s. 25.

⁵² A.M. Piwko, *Małżeństwo w islamie*, s. 126-127; B.A. Lemu, F. Heeren, *Woman in Islam*, s. 24-25.

⁵³ E. Baszak, *Współzycie...*, s. 36.

⁵⁴ Z. Lew-Starowicz, *Seks...*, s. 271.

⁵⁵ E. Baszak, *Współzycie seksualne w kulturze islamu*, „Seksuologia Polska” (2003) nr 1, s. 36-37; A.M. Piwko, *Małżeństwo w islamie*, s. 127-128.

⁵⁶ Zob. tamże.

⁵⁷ E. Baszak, *Współzycie...* s. 36-37; A.M. Piwko, *Małżeństwo w islamie*, s. 127.

4. Płciowość i seksualność w międzyreligijnych badaniach empirycznych

W badaniach dotyczących związku religijności respondentów z ich płcią zwraca się uwagę na role społeczne, jakie powinny pełnić kobiety i mężczyźni. Ludzie bardziej religijni w każdej z religii monoteistycznych przejawiają bardziej konserwatywne postawy wobec pełnienia tradycyjnych ról płciowych⁵⁸. Wszystkie religie monoteistyczne promują małżeńskie i rodzinne obowiązki kobiet, szczególnie gdy w domu są małe dzieci, stawiając na dalszym miejscu ich działalność w sferze publicznej lub pracę zawodową⁵⁹.

Z badań wynika, że im wyższy był poziom zaangażowania religijnego dorosłych katolików, tym częściej preferowali oni tradycyjny model małżeństwa, w którym mężczyzna pracuje, a kobieta zajmuje się domem⁶⁰. Większa grupa katolików niż protestantów uznała, że to mężczyźni, a nie kobiety powinni podejmować naukę na studiach wyższych i jednocześnie częściej katolicy zaprzestali tej nauki przed dwudziestym rokiem życia. Katolicy częściej niż protestanci uznawali, że w dzieciach trzeba kształtować wartość ciężkiej pracy oraz potwierdzali, że mężczyźni powinni mieć pierwszeństwo w stosunku do kobiet w dostępie do zatrudnienia⁶¹. Znajduje to potwierdzenie w badaniach wskazujących, że kobiety o większym zaangażowaniu religijnym rzadziej podejmują pracę zawodową, a jednocześnie charakteryzują je wyższe wskaźniki dzietności niż kobiety o słabszych więziach religijnych⁶². W badaniach współczesnych, w przypadku muzułmanek takiej zależności nie stwierdzono⁶³. Postępujące zmiany tradycji i norm religijnych islamu obejmują różnorodne zjawiska dotyczące przemian w wartościowaniu ról kobiecych oraz jej praw. W wielu krajach muzułmańskich upowszechniają się m.in. emancypacja płci, feminizm, poprawianie sytuacji kobiety we wszystkich dziedzinach, kształcenie dziewcząt na równi

⁵⁸ T.K. Ahrold, C.M. Meston [za:] J.S.T. Woo, N. Morshedian, L.A. Brotto, B.B. Gorzalka, *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, „Archives of Sexual Behavior” (2012) nr 41, s. 1487.

⁵⁹ B.R. Hertel; H. Hartman, M. Hartman [za:] J.G. Read, *Family, religion, and work among Arab American women*, „Journal of Marriage and Family” (2004) nr 4, s. 1042-1043.

⁶⁰ M. Komorowska-Pudło, *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy” (2014) nr 1, s. 69-70.

⁶¹ M. Ramocka, *Catholics and Protestants: The analysis of differences in declared values as prospective determinants of economic growth*, „Research Papers Collection” (2011) nr 2, s. 119-121.

⁶² Por. H. Hartman, M. Hartman; E.L. Lehrer [za:] *Family, religion, and work among Arab American women*, s. 1043.

⁶³ Y.Y. Haddad, J.I. Smith; J.G. Read [za:] *Family, religion, and work among Arab American women*, s. 1047.

z chłopcami, aktywizacja zawodowa kobiet, zdobywanie wyższego wykształcenia przez kobiety, zakaz i karanie przemocy wobec kobiet, włączanie kobiet do życia kulturalnego i do polityki, masowe upowszechnianie praw kobiet, dostęp do praw wyborczych, uwalnianie się przez kobiety od seksualnej dominacji mężczyzn nad nimi, swobodniejsze podejście do chust i płaszczy okrywających ciało w zakresie koloru i formy, zmniejszenie segregacji płci w miejscach pracy⁶⁴.

W rodzinach ortodoksyjnych Żydów kobieta nie kształci się religijnie i nie uczestniczy w życiu szerszej społeczności. Natomiast w krajach, w których rozwinięty jest feminizm i kobiety mają większe uprawnienia, zaczęły się ujawniać powolne zmiany w tradycyjnych rolach ich dotyczących. W kulturach nowoczesnych kobiety żydowskie podejmują kształcenie w zakresie religii i związanych z nią pism i praw, a nawet pełnią funkcje rabinów⁶⁵. Obok ról małżeńskich i rodzinnych podejmują także role zawodowe. Niewiele zmieniło się jednak w obszarze ich działań ogólnospołecznych i politycznych⁶⁶.

Ludzi bardziej religijnych w każdej z religii monoteistycznych częściej cechują konserwatywne postawy wobec seksualności niż tych, dla których religia jest mniej ważna⁶⁷. Fundamentalisci religijni przejawiają bardziej negatywne postawy wobec seksu przedmałżeńskiego⁶⁸ i później inicjują seksualnie⁶⁹,

⁶⁴ F. Adamski, *Wymiar społeczno-kulturowy*, s. 86-87; I.A. Ndiaye, *Kobieta w Islamie. Na przykładzie Senegalu jako nowoczesnego kraju muzułmańskiego*, „Forum Politologiczne” (2006) nr 4, s. 305-320; K. Pędziwiatr, *Religijny wymiar wolności i społecznego zaangażowania wśród młodych muzułmanek w Belgii i Wielkiej Brytanii*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 315-335; M. Stojkow, *Nisa 'iyyah, czyli feminizm w krajach Lewantu*, [w:] *Kobiety i religie*, s. 293-306; J. Truskolaska, *Rodzina w islamie*, s. 94-99; M. Nowacek-Walczak, *Czas przemówić – kampanie społeczne w świecie arabskim*, [w:] *Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce*, red. K. Górak-Sosnowska, J. Jurewicz, Łódź 2010, s. 225-233 [za:] <http://depot.ceon.pl/handle/123456789/1543> (15.12.2015); J. Brzezińska, *Islam i feminizm?*, s. 136-146; M. Kołodziej, M. Skowronek, „*Chusta jest moim, naszym kłamstwem*”, s. 198-209; B. A. Lemu, F. Heeren, *Woman in Islam*, 2003, s. 14-15.

⁶⁵ B. Arcimowicz, *Kobieta w religii*, s. 119.

⁶⁶ B. Arcimowicz, *Kobieta w religii*, s. 114, 119; K. Stańczak-Wislicz, *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną?*, s. 260-261; B.S. Okun, *The effects of ethnicity and educational attainment on Jewish marriage patterns: Changes in Israel, 1957-1995*, „Population Studies” (2001) nr 1, s. 49-50.

⁶⁷ J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1486; J. Glass, L.E. Nath, *Religious conservatism and women's market behavior following marriage and childbirth*, „Journal of Marriage and Family” (2006) nr 3, s. 613.

⁶⁸ R.L. Bassett, H.L. Smith, R.L. Newell, A.H. Richards, za: J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1487.

⁶⁹ D.H. McCree [i in.], D.W. Holder [i in.], L. Miller, M. Gur, E. Griffith [i in.], E.H. Zaleski, K.M. Schiaffino, [za:] K.K. Shirazi, M.A. Morowatisharifabad, *Religiosity and determinants of*

często dopiero po zawarciu małżeństwa⁷⁰. Częstsze uczestnictwo w praktykach religijnych jest związane z mniejszą aktywnością seksualną i mniejszą liczbą partnerów seksualnych⁷¹. Osoby zaangażowane religijnie częściej wiążą współżycie seksualne z miłością⁷². Większe zaangażowanie religijne jest czynnikiem ochronnym w zachowaniach seksualnych wysokiego ryzyka⁷³. Fundamentalisci religijni przejawiają również bardziej konserwatywne postawy wobec homoseksualizmu i przypadkowego seksu⁷⁴.

Katolicy bardziej zaangażowani religijnie są mniej liberalni w sferze seksualności⁷⁵, przy czym „same przekonania religijne nie mają tak dużego znaczenia, jak czynne zaangażowanie w działalność religijną”⁷⁶. Im wyższy był stopień zaangażowania religijnego młodych Polaków, tym późniejsze było ich zainteresowanie seksualnością, rzadsze doświadczenia seksualne przedinicjacyjne, mniejsza akceptacja podejmowania przedmałżeńskiego współżycia seksualnego⁷⁷, rzadsze preferowanie tzw. poznania się i dopasowania w przedmałżeńskich doświadczeniach seksualnych oraz częstsze stawianie wymogu miłości i małżeństwa dla podejmowania aktywności płciowej⁷⁸.

Wyższy poziom zaangażowania religijnego katolików koreluje dodatnio z późniejszym podejmowaniem przedmałżeńskiego współżycia płciowego⁷⁹.

---

safe sex in Iranian non-medical male students, „Journal of Religion and Health” (2009) nr 1, s. 30, 34; S.E. Barkan, J.K. Cochran, L. Beeghley, za: J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1486.

⁷⁰ R.T. Første, T.B. Heaton; A. Thornton, D. Camburn; M. Zelnik [i in.], za: K.L. Brewster, E.C. Cooksey, D.K. Guilkey, R.R. Rindfuss, *The changing impact of religion on the sexual and contraceptive behavior of adolescent women in the United States*, „Journal of Marriage and Family” (1998) nr 2, s. 493-494; J.K. Davidson [i in.], S.E. Barkan, J.K. Cochran, L. Beeghley, [za:] J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1486.

⁷¹ S.E. Barkan, J.K. Cochran, L. Beeghley, za: J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1486.

⁷² J.K. Davidson [i in.], [za:] tamże.

⁷³ K.K. Shirazi, M.A. Morowatisharifabad, *Religiosity and determinants of safe sex in Iranian non-medical male students*, s. 34.

⁷⁴ T.K. Ahrold, C.M. Meston, [za:] J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1487.

⁷⁵ J.K. Davidson, N.B. Moore, J.R. Earle, R. Davis, *Sexual attitudes and behavior at four universities: do region, race, and/or religion matter?*, „Adolescence” (2008) nr 170, s. 190.

⁷⁶ P. De Neuter, E.J. Kanin, D.H. Howard, [za:] W.B. Skrzydlewski, *Seks przedmałżeński – ma sens czy nie?*, Kraków: Wydawnictwo M 1999, s. 146.

⁷⁷ W. Wróblewska, *Nastoletni Polacy wobec seksualności*, Warszawa: SGH 1998, s. 34, 42; M. Komorowska-Pudło, *Psychospołeczne uwarunkowania postaw młodzieży wobec seksualności*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2015, s. 134-146.

⁷⁸ M. Komorowska-Pudło, *System...*, s. 72.

⁷⁹ M. Komorowska-Pudło, *Psychospołeczne...*, s. 134-146; M. Komorowska-Pudło, *System...*, s. 69-71; R.L. Basset, G. Mowat, T. Ferriter, M. Perry, *Why do Christian college students ab-*

Zależność taką stwierdzono szczególnie wśród mężczyzn⁸⁰. Ponadto katolicy o niższym poziomie religijności często mają większą liczbę partnerów seksualnych⁸¹.

Badania porównujące charakter doświadczeń seksualnych wyznawców różnych religii wykazały, że mimo zaangażowania religijnego większość respondentów podejmowała przedmażeńską aktywność płciową. Jedynie z przyszłym współmałżonkiem aktywność taką podejmowali nieco częściej katolicy niż protestanci. Najczęściej współzycie seksualne przed ślubem z kimś innym niż przyszły współmałżonek podejmowali liberalni protestanci, nieco rzadziej katolicy, a najrzadziej konserwatywni protestanci. Brak doświadczeń w podejmowaniu seksu przedmańskiego najczęściej deklarowali muzułmanie⁸², a wśród chrześcijan nieco częściej protestanci niż katolicy⁸³. Jednocześnie też najwięcej nieplanowanych ciąży wśród młodych Amerykanek pojawiło się wśród tych, które nie były związane z żadną religią, dużo mniej wśród związanych z religią chrześcijańską, a najmniej z religiami niechrześcijańskimi (judaizm i islam)⁸⁴.

Wiele badań wskazuje na podobne do powyższych zróżnicowanie doświadczeń seksualnych wyznawców różnych religii i zwykle okazywało się, że w odniesieniu do podejmowania seksu przedmańskiego, kohabitacji przedmańskiej i aborcji najbardziej zgodni z tradycyjnymi wartościami życia rodzinnego byli konserwatywni protestanci w porównaniu do bardziej liberalnych protestantów. Nieco mniej zgodni niż konserwatywni protestanci byli z tymi

---

stain from premarital sexual intercourse?, „Journal of Psychology & Christianity”(2000) nr 2, s. 121; W. Wróblewska, *Nastoletni Polacy wobec seksualności*, s. 45; E.N. Chapman, R.J. Werner-Wilson, *Does positive youth development predict adolescent attitudes about sexuality?*, „Adolescence” (2008) nr 171, s. 508; K.L. Brewster [i.in.], *The changing impact of religion on the sexual and contraceptive behavior of adolescent women in the United States*, s. 495.

⁸⁰ C. Paul, J. Fitzjohn, J. Eberhart-Philips, P. Herbison, *Sexual abstinence at age 21 in New Zealand: the importance of religion*, „Science” (2000) nr 1, s. 1.

⁸¹ F.S. Christopher, S. Sprecher, [za:] J.K. Davidson, N.B. Moore, J.R. Earle, R. Davis, *Sexual attitudes and behavior at four universities: do region, race, and/or religion matter?*, s. 193; I. Puzek, A. Štulhofer, I. Božičević, *Is religiosity a barrier to sexual and reproductive health? Results from a population-based study of young Croatian adults*, „Archives of Sexual Behavior”, (2012) nr 41, s. 1497, 1501-1502.

⁸² M.R. Mohammadi [i in.], [za:] K.K. Shirazi, M.A. Morowatisharifabad, *Religiosity and determinants of safe sex in Iranian non-medical male students*, s. 30.

⁸³ J.E. Uecker, *Religion, pledging, and the premarital sexual behavior of married young adults*, „Journal of Marriage and Family” (2008) nr 70, s. 736; K.L. Brewster, *The changing impact of religion on the sexual and contraceptive behavior of adolescent women in the United States*, s. 499; D. Eggebeen, J. Dew, [za:] A. Mahoney, *Religion in families, 1999-2009: A relational spirituality framework*, „Journal of Marriage and Family” (2010) nr 72, s. 811.

⁸⁴ M.T. Williams, L. Bonner, *Sex education attitudes and outcomes among North American women*, „Adolescence” (2006) nr 161, s. 8.

wartościami katolicy⁸⁵. Z nowszych badań także wynika, że osoby niereligijne mają więcej doświadczeń seksualnych i częściej podejmują masturbację, niż te osoby, które określają siebie jako protestanci, katolicy, czy żydzi⁸⁶.

Większe zaangażowanie religijne korelowało ze zdecydowanie rzadszym podejmowaniem przez dorosłych katolików przygodnych doświadczeń seksualnych, w sytuacji jednoczesnego tworzenia trwałych związków heteroseksualnych w momencie popełnianej zdrady⁸⁷. Z badań przeprowadzonych wśród amerykańskich katolików wynika, że uczestnictwo w życiu religijnym nie sprzyja zdradom w związkach udanych, lecz nie chroni przed nią w małżeństwach nieszczęśliwych⁸⁸.

Osoby mniej zaangażowane religijnie w większym stopniu akceptują podejmowanie zachowań seksualnych potępianych społecznie⁸⁹. Katolicy wierzący praktykujący częściej niż nieregularnie praktykujący, bądź niewierzący potępiają homoseksualizm, prostytutkę, kazirodztwo, czyny lubieżne wobec nieletnich i pornografię⁹⁰. Im wyższy jest poziom zaangażowania religijnego młodzieży i dorosłych, szczególnie kobiet, tym rzadziej korzystają oni z oglądania materiałów pornograficznych⁹¹. Zdecydowanie więcej katolików uczestniczących w praktykach religijnych, w porównaniu do niepraktykujących jest przeciwnych małżeństwom homoseksualnym⁹².

Porównano osoby zaangażowane religijnie z dwóch kręgów kulturowych: Kanady i Stanów Zjednoczonych oraz krajów azjatyckich. Osoby z tere-

⁸⁵ Zob. L.D. Pearce, A. Thornton, *Religious identity and family ideologies in the transition to adulthood*, „Journal of Marriage and Family” (2007) nr 5.

⁸⁶ E.O. Laumann, J.H. Gagnon, R.T. Michael, S. Michaels, S. Leiblum, M. Wiegel, F. Brickle, E. Pluhar, E.A. Frongillo, J.M. Stycos, D. Dempser-McClain, [za:] J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1486.

⁸⁷ M. Komorowska-Pudło, *System...*, s. 69.

⁸⁸ D.C. Atkins, D.H. Baucom, N.S. Jacobson, [za:] A. Mahoney, *Religion in families*, s. 815.

⁸⁹ J. Woodroof, za: E. Rydz, B. Zarzycka, *Poziom religijności a poczucie spójności wewnętrznej w wieku młodzieńczym*, „Psychologia Rozwojowa” (2008) nr 4, s. 51.

⁹⁰ A. Szymanowska, T. Szymanowski, *Opinia społeczna w Polsce o niektórych zachowaniach patologicznych, kontrowersyjnych, przestępstwach i środkach kontroli prawno-karnej*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych Ministerstwa Sprawiedliwości, Stowarzyszenie „Patronat”, Warszawa 1996; R. Boguszewski, *Kontrowersje wokół różnych zjawisk dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2008, s. 8, 10, 19, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_054_08.PDF (27.01.2010), s. 8, 10, 19.

⁹¹ W. Wróblewska, *Nastoletni Polacy wobec seksualności*, s. 21; M. Komorowska-Pudło, *Psychospołeczne...*, s. 146.

⁹² M. Wenzel, *Postawy wobec małżeństw homoseksualistów*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2001, s. 2, <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2001/KOM049/KOM049.HTP> (05.08.2002); L. Dyczewski, *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, s. 120.

nów zachodnich posiadały większą wiedzę na temat seksualności⁹³, przejawiały mniejszy konserwatyzm seksualny⁹⁴, mniejszą akceptację zachowań świadczących o molestowaniu seksualnym⁹⁵, wyższy popęd seksualny⁹⁶, szerszy repertuar zachowań seksualnych⁹⁷ i deklarowały mniejszą ilość problemów seksualnych⁹⁸, w porównaniu do osób zamieszkujących wschodnie tereny świata.

Zakończenie

Płciowość i seksualność człowieka to obszary wysoko cenione przez wszystkie religie monoteistyczne. Kobiety i mężczyźni w dokumentach tych religii zajmują zwykle miejsce równorzędne w odniesieniu do ich osób, gdyż tak zostało to zaplanowane w dziele stworzenia. W praktyce okazuje się jednak, że w religiach chrześcijańskich wyższą pozycję zajmuje kobieta w katolicyzmie i w protestantyzmie w porównaniu do prawosławia, natomiast w judaizmie i islamie jej miejsce w relacji z mężczyzną jest zdecydowanie niższe.

We wszystkich religiach monoteistycznych stawiane są wysokie wymagania dotyczące zachowań seksualnych wyznawców. Najwięcej miejsca w dokumentach Kościołów na temat seksualności poświęcono w katolicyzmie, islamie i judaizmie. Prawosławie i protestantyzm poświęca dyskusjom na ten temat niewiele miejsca podkreślając wysoką rangę tej sfery w życiu małżonków, ale pozostawiając jednocześnie decyzje dotyczące seksualności samym małżonkom.

We wszystkich religiach monoteistycznych zakazane jest podejmowanie przed- i pozamałżeńskich kontaktów seksualnych, przy czym najbardziej surowe oceny i konsekwencje związane z takimi zachowaniami opisane są w zasadach określonych przez islam i judaizm, szczególnie w odniesieniu do kobiet. Mimo wyraźnie określonych wymogów przedmałżeńskiej wstrzeźliwości w każdej z religii ich wyznawcy łamią opisane w doktrynach wymagania. Najwięcej przedmałżeńskich doświadczeń seksualnych ujawniają badani w religiach chrześcijańskich i w judaizmie, a najmniej w islamie.

---

⁹³ L.A. Brotto i wsp., za: J.S.T. Woo [i in.], *Sex guilt mediates the relationship between religiosity and sexual desire in East Asian and Euro-Canadian*, s. 1487.

⁹⁴ T.K. Ahrold, C.M. Meston, L.T. Higgins, C.H. Sun, C.M. Meston, P.D. Trapnell, B.B. Gorzalka, L.A. Brotto, [za:] tamże, s. 1487.

⁹⁵ M.A. Kennedy, B.B. Gorzalka, [za:] tamże.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ C.M. Meston, T.K. Ahrold, C.M. Meston [i in.], [za:] tamże.

⁹⁸ L.A. Brotto [i in.], [za:] tamże.

Streszczenie

W artykule przedstawiono wymogi doktrynalne religii monoteistycznych (chrześcijaństwo, judaizm, islam) związane z seksualnością kobiet i mężczyzn. Omówiono też wyniki różnych badań opisujących faktyczną realizację przez wyznawców założeń doktrynalnych poszczególnych religii. Seksualność jest wysoko ceniona przez wszystkie religie monoteistyczne. We wszystkich religiach zakazane jest podejmowanie przed- i pozamałżeńskich kontaktów seksualnych. Mimo wyraźnie określonych wymogów przedmałżeńskiej wstrzeźliwości w każdej z religii ich wyznawcy łamią opisane w doktrynach wymogi. Im większe jest zaangażowanie w doświadczenia religijne wyznawców, tym mniejsza jest ich akceptacja dotycząca tego typu zachowań i rzadziej podejmowana przedmałżeńska aktywność seksualna w porównaniu do osób o niższym poziomie religijności lub niewierzących. Kobiety i mężczyźni w dokumentach religii zajmują zwykle miejsce równorzędne, jednak w rzeczywistości wyższą pozycję zajmuje kobieta w katolicyzmie i w protestantyzmie, a niższą w prawosławiu, judaizmie i islamie.

SŁOWA KLUCZOWE: religia, kobiecość, męskość, seksualność, przedmałżeńskie współżycie seksualne.

Abstract

Evaluation of gender and sexuality in monotheistic religions. Doctrinal assumptions vs empirical reality

The article presents the doctrinal requirements of monotheistic religions (Christianity, Judaism, Islam) related to the sexuality of men and women. The results of various studies that describe the actual implementation by the followers of the various religions doctrinal assumptions were also discussed. Sexuality is highly appreciated by all monotheistic religions. In all religions it is forbidden to take pre- and extramarital sex. Despite the clearly defined requirements premarital abstinence in each of the religion their adherents violate the requirements of the doctrines. The greater the involvement of the religious in experiences of followers, the less is their acceptance for this type of behavior and rarely taken premarital sexual activity compared to those with lower levels of religious or non-believers. Women and men in the documents of religion usually occupy an equal position, but in fact a higher position is a woman in Catholicism and Protestantism, and lower in Orthodoxy, Judaism and Islam.

KEYWORDS: religion, femininity, maleness, sexuality, premarital sexual intercourse.

Bibliografia

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002.
- Arcimowicz B., *Kobieta w religii – judaizm i karaimizm oraz ich wpływ na rolę kobiety w społeczności*, „Kultura i społeczeństwo” (2008) nr 3, s. 109-123.
- Basset R.L., Mowat G., Ferriter T., Perry M., *Why do Christian college students abstain from premarital sexual intercourse?* „Journal of Psychology & Christianity” (2000) nr 2, s. 121-132.
- Baszak E., *Kontakty między płciami w świecie muzułmańskim*, „Seksuologia Polska” (2004) nr 2, s. 71-74.
- Baszak E., *Współżycie seksualne w kulturze islamu*, „Seksuologia Polska” (2003) nr 1, s. 35-38.
- Bishop C., *Dusza i seks*, Warszawa: Świat Książki 1997.
- Boguszewski R., *Kontrowersje wokół różnych zjawisk dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2008, s. 8, 10, 19, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_054_08.PDF (27.01.2010).
- Brewster K.L., Cooksey E.C., Guilkey D.K., Rindfuss R.R., *The Changing Impact of Religion on the Sexual and Contraceptive Behavior of Adolescent Women in the United States*, „Journal of Marriage and Family” (1998) nr 2, s. 493-504.
- Brzezińska J., *Islam i feminizm? – Ruch kobiet w Egipcie na rzecz równouprawnienia płci*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” (2011) nr 39, s. 129-148.
- Chapman E.N., Werner-Wilson R.J., *Does positive youth development predict adolescent attitudes about sexuality?*, „Adolescence” (2008) nr 171, s. 505-523.
- Davidson J.K., Moore N.B., Earle J.R., Davis R., *Sexual attitudes and behavior at four universities: do region, race, and/or religion matter?*, „Adolescence” (2008) nr 170, s. 189-220.
- Dyczewski L., *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.
- Friedman M., *Tradycja rodzinna w judaizmie*, [w:] *Rodzina w wielkich religiach świata*, J. Kijas [red.], Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 45-58.
- Glass J., Nath L.E., *Religious conservatism and women's market behavior following marriage and childbirth*, „Journal of Marriage and Family” (2006) nr 3, s. 611-629.
- Golec M., *Pozycja kobiety w Kościele luteranckim – religijne determinanty sposobu postrzegania płci*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 67-84.
- Jan Paweł II, *Encyklika Evangelium Vitae. O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*, Rzym 1995.
- Jan Paweł II, *Familiaris Consortio, Adhortacja Apostolska. O zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym*, Rzym 1981.
- Jaskóła P., *Problem małżeństwa w relacjach ewangelicko-rzymskokatolickich*, Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2013.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań: Pallottinum 1994.
- Kołodziej M., Skowronek M., *„Chusta jest moim, naszym kłamstwem”. Dwie twarze młodego pokolenia Islamskiej Republiki Iranu*, „The Polish Journal of the Arts and Culture” (2012) nr 1, s. 195-210.
- Komorowska-Pudło M., *System wartości Schelerowskich a postawy dorosłych wobec wybranych aspektów relacji w heteroseksualnych związkach intymnych*, „Fides et Ratio. Kwartalnik Naukowy” (2014) nr 1, s. 57-90.
- Komorowska-Pudło, *Psychospołeczne uwarunkowania postaw młodzieży wobec seksualności*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2015.
- La Maisonneuve D. de, *Judaizm*, Warszawa: Dialog 2010.

- Lemu B.A., Heeren F., *Woman in Islam*, Nigeria: The Islamic Foundation Kano 2003.
- Lew-Starowicz Z., *Encyklopedia erotyki*, Warszawa: MUZA SA 2004.
- Lew-Starowicz Z., *Seks w kulturach świata*, Wrocław: Ossolineum 1987.
- Mahoney A., *Religion in families, 1999-2009: A relational spirituality framework*, „Journal of Marriage and Family” (2010) nr 72, s. 805-827.
- Miklicz M., *Kobieta w prawosławiu*, [w:] *Kobiety i religie*, [red.] K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 47-66.
- Ndiaye I.A., *Kobieta w Islamie. Na przykładzie Senegalu jako nowoczesnego kraju muzułmańskiego*, „Forum Politologiczne” (2006) nr 4, s. 303-322.
- Nowaczek-Walczak M., *Czas przemówić – kampanie społeczne w świecie arabskim*, [w:] *Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce*, K. Górak-Sosnowska, J. Jurewicz [red.], Łódź: Ibidem 2010, [za:] <http://depot.ceon.pl/handle/123456789/1543> (15.12.2015).
- Okun B.S., *The Effects of Ethnicity and Educational Attainment on Jewish Marriage Patterns: Changes in Israel, 1957-1995*, “Population Studies” (2001) nr 1, s. 49-64.
- Paul C., Fitzjohn J., Eberhart-Philips J., Herbison P., *Sexual abstinence at age 21 in New Zealand: the importance of religion*, “Science” (2000) nr 1, s. 1-10.
- Paweł VI, *Encyklika Humane vitae. O zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego*, Watykan 1968.
- Pawlik J.J., *Małżeństwo w islamie*, [w:] *Małżeństwo w świetle dialogu kultur*, W. Nowak, M. Tunkiewicz [red.], Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2009, s. 199-210.
- Pearce L.D., Thornton A., *Religious identity and family ideologies in the transition to adulthood*, „Journal of Marriage and Family” (2007) nr 5, s. 1227-1243.
- Pędziwiatr K., *Religijny wymiar wolności i społecznego zaangażowania wśród młodych muzułmanek w Belgii i Wielkiej Brytanii*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 315-336.
- Piekarski P., *Między Benares a Jerozolimą. Kilka uwag o podobieństwach pomiędzy hinduizmem a judaizmem*, „Estetyka i Krytyka” (2011) nr 23, s. 249-264.
- Piwko A.M., *Małżeństwo w islamie*, „Nurt SVD” (2009) nr 2, s. 101-130.
- Puzek I., Štulhofer A., Božičević I., *Is religiosity a barrier to sexual and reproductive health? Results from a population-based study of young Croatian adults*, „Archives of Sexual Behavior” (2012) nr 41, s. 1497-1505.
- Ramocka M., *Catholics and Protestants: The analysis of differences in declared values as prospective determinants of economic growth*, „Research Papers Collection” (2011) nr 2, s. 117-130.
- Read J.G., *Family, religion, and work among Arab American women*, „Journal of Marriage and Family” (2004) nr 4, s. 1042-1050.
- Rydz E., Zarzycka B., *Poziom religijności a poczucie spójności wewnętrznej w wieku młodzieńczym*, „Psychologia Rozwojowa” (2008) nr 4, s. 49-58.
- Shirazi K.K., Morowatisharifabad M.A., *Religiosity and determinants of safe sex in Iranian non-medical male students*, „Journal of Religion and Health” (2009) nr 1, s. 29-37.
- Skrzydlewski W.B., *Etyka seksualna. Przemiany i perspektywy*, Kraków: Wydawnictwo M 1999.
- Skrzydlewski W.B., *Seks przedmałżeński – ma sens czy nie?*, Kraków: Wydawnictwo M 1999.
- Staćzak-Wiślicz K., *Czy można pogodzić feminizm z praktyką religijną? Dylematy feministycznej teologii judaizmu*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 247-262.
- Stojkow M., *Nisa'iyah, czyli feminizm w krajach Lewantu*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 293-314.

- Szwed A., *Ta, która spogląda na króla. Rola kobiety w tradycyjnym judaizmie*, [w:] *Kobiety i religie*, K. Leszczyńska, A. Kościańska [red.], Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2006, s. 15-32.
- Szymanowska A., Szymanowski T., *Opinia społeczna w Polsce o niektórych zachowaniach patologicznych, kontrowersyjnych, przestępstwach i środkach kontroli prawno-karnej*, Centralny Zarząd Zakładów Karnych Ministerstwa Sprawiedliwości, Stowarzyszenie „Patronat”, Warszawa 1996.
- Szyran J., *Akt małżeński – prawda i znaczenie*, „Lignum vitae” (2005) nr 6, s. 337-350.
- Tarish W., *Rodzina w Koranie*, [w:] *Rodzina w wielkich religiach świata*, J. Kijas [red.], Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT 1999, s. 99-107.
- Truskołaska J., *Rodzina w islamie*, „Roczniki Nauk Społecznych” (2007) nr 2, s. 77-99.
- Uecker J.E., *Religion, pledging, and the premarital sexual behavior of married young adults*, „Journal of Marriage and Family” (2008) nr 70, s. 728-744.
- Wenzel M., *Postawy wobec małżeństw homoseksualistów*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 2001, <http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2001/KOM049/KOM049.HTP> (05.08.2002).
- Williams M.T., Bonner L., *Sex education attitudes and outcomes among North American women*, „Adolescence” (2006) nr 161, s. 2-14.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin: TN KUL 2001.
- Woo J.S.T., Morshedean N., Brotto L.A., Gorzalka B.B., *Sex Guilt Mediates the Relationship Between Religiosity and Sexual Desire in East Asian and Euro-Canadian College-Aged Women*, „Archives of Sexual Behavior” (2012) nr 41, s. 1485-1495.
- Wróblewska W., *Nastoletni Polacy wobec seksualności*, Warszawa: SGH 1998.